

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Mustafa Uğur KARADENİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi
mustafa.kadadeniz@samsun.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1763-3632>

Klasik Türk Şiirinde “Virane” Motifinin Kazandığı Bazı İmajlar

Some Images of the “Virane” Motif in Classical Turkish Poetry

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 22.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

KARADENİZ, M. U. (2021). Klasik Türk Şiirinde “Virane” Motifinin Kazandığı Bazı İmajlar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2172-2191. <https://doi.org/10.34083/akaded.1013619>

KARADENİZ, M. U. (2021). Some Images of the “Virane” Motif in Classical Turkish Poetry. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2172-2191. <https://doi.org/10.34083/akaded.1013619>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Görsel malzemenin klasik Türk şiirinde kazandığı imajlar, çok çeşitlidir. Döneminin görsel malzemeleri konusunda son derece dikkatli olan klasik Türk şairi, bunlardan birçok şekilde faydalanmıştır. Bilinen bir mazmun yahut hikâyeyi, bu görsel malzemeyle yeniden sunma çabası kendisini açıkça belli eder. Şair gelenekte oluşmuş cari imgeleri tekrar ettiği gibi aynı malzemeden yeni ve özgün imgeler de üretir. Bir yapının yıkılmış halini ifade eden “virane” kavramı da klasik Türk şiirinde yaygın kullanılan imgelerdendir. Şairler, birçok duygu durumunu veya soyut kavramı “virane” imgesiyle somutlaştırırlar. Makalede “virane” kavramı etrafında, klasik Türk şiirinde oluşan anlam ilişkilerine odaklanılmıştır. Şiirsel imgeler yoluyla bu kavramın metinlerde kazandığı anlamsal boyutlara yer verilmiştir. Bu sözcüğün bazı inanışları temsil ettiği ve sözcük etrafında birçok anlam ilgisinin olduğu görülmektedir. Çalışma, metinlerde şairlerin çevrelerine yönelttikleri dikkatli bakışlarla hem geleneksel imajları devam ettirdiği hem de benzer yollarla yeni imgeler bulmaya çalıştıklarını göstermeye çalışmaktadır. Böylece şiir ve görsel malzeme arasındaki çok boyutlu ilişkinin bir örnek etrafında ortaya çıkan nitelikleri vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk şiiri, imge, görsel malzeme, virane.

Abstract

The images that visual material gains in classical Turkish poetry are very diverse. The classical Turkish poet, who was extremely careful about the visual materials of his period, benefited from them in many ways. The effort to represent a known image or story with this visual material reveals itself clearly. As the poet repeats the ready-made images formed in the tradition, he also produces new and original images from the same material. The concept of "virane", which expresses the collapsed state of a building, is one of the commonly used images in classical Turkish poetry. Poets embody many emotional states or abstract concepts with the image of "virane". The article focuses on the meaning relations formed in classical Turkish poetry around the concept of "virane". The semantic dimensions that this concept has gained in the texts through poetic images are included. It is seen that this word represents some beliefs and there are many meanings around the word.

The study tries to show that in the texts, the poets both maintain the traditional images and try to find new images in similar ways with a careful gaze towards their surroundings. Thus, the qualities of the multidimensional relationship between poetry and visual material that emerge around an example are emphasized.

Keywords: classical Turkish poetry, image, visual material, desolate.

Giriş

Virane, “yıkılmış, harap olmuş eski yapı; yanmış veya yıkılmış yapılardan geriye kalan yıkıntılarla dolu yer” anlamlarındadır (Ayverdi, 2010: s. 1319). *Ferheng-i Şu‘ûri*’de ise harabe anlamında geçen “vîrâne” sözcüğü (Yılmaz, 2019: s. 3649) Türkçede eski yapıların, fonksiyonunu yitirmiş, birer taş ve toprak yığını hâline gelmiş kalıntılarını karşılamaktadır. Kelime, klasik Türk şiirinde şehir kavramından yapı bilgisine, sosyal hayattan toplum katmanlarına, tabiat olaylarından bireyin duygu durumlarına kadar yayılan bir yelpazedeki bazı olgu, olay ve durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Viraneler, devrini tamamlama ve artık hüküm sürememenin göstergesi olduğu gibi geçmiş toplulukların sahip oldukları her şeyin geçici olduğunu gösteren birer ibret vesikası hükmü de kazanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de de viranelerden ibret alınması gerektiği açıkça ifade edilir:

Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıvıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk var! (Kur’an-ı Kerim, 22/45)

İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır. (Kur’an-ı Kerim, 27/52)

Klasik dönem görsel sanatların önemli bir temsilcisi olan minyatürlerde de bir sarayın viran hâline yer verilir. Bu tasvir, insanın acizliğine rağmen kendisinde bir güç vehmederek kibirlenmesine, gururlanmasına ve bu şekilde aldanmasına işaret etmek içindir. Viran bir saray tasviri, insanda gurur ve kendini beğenmişliğe dikkat çekmek için minyatürlerde sık biçimde görülür (Özgür, 2007: s. 241).

Virane yerler sevgilinin yurdu özelinde Cahiliye Dönemi kasidelerinde, şair için bir hüznün kaynağı olarak klişeleşmiştir. “Atlâl” denen, sevgili ve kabilesinin terk ettiği yerlerdeki kalıntılara bakıp ağlama geleneğini başlatan ilk şair olarak İmru’u’l-Kays kabul edilir. “Atlâl”ın tasviri, İmru’u’l-Kays’tan sonra eski Arap şiirinde kaside girişlerinin kalıplaşmış ifade biçimine dönerek yaygınlaşmıştır (Armutlu, 2020: 41). Şairin burada dili çözülür, sevgilisi ile geçen güzel günlerin özlemiyle hüznülenir:

Sevgiliyle yaşanmış hâtıralara yer veren, çöl ve vahalardaki terkedilmiş konak yerleriyle oralarda dağılık vaziyette bulunan, isli ocak taşları, küller, su kabı, testi kırığı, çadır ve kazık izleri gibi kalıntılar aşk ve özlemle yoğrulmuş duygu seli halinde dile getirilir. Şair bunları hatırlayarak ağlar ve ağlatır. (Elmah, 2001 562).

Klasik dönemde şairin gelenekteki bir görsel motifi şiire dâhil etmesini sağlayan şey, sadece onu tekrar etme zarureti değil yaşadığı devir ve mekânda buna birçok kez şahitlik etmesidir. Görsel malzemeyi şiirde çeşitli imgelerle kullanma, klasik Türk şairlerinde sık görülen bir durumdur. Şairler, aynı zamanda devirlerinin iyi birer gözlemcisi olarak öne çıkan olgu ve olaylara dikkat kesilirler. Bazen hazır görsel

malzemeleri olduğu gibi kullanmakla birlikte onu yeni bir üslupla sunma gayreti içindedirler. Bununla birlikte şiire yeni görsel malzemeler imgeler kazandırdıkları da vakidir. Şiir geleneği, birçok hazır kalıp ve imgeyi önceden sunduğu için şairler, bu kısıtlılık içinde kendilerine yaşadıkları devrin olgu ve olaylarına eğilerek hareket sahası oluşturmaya çalışırlar. Tanık oldukları yeni olgu, olay ve durumları gelenekteki örneklerden hareketle şiirsel imgelere büründürürler. Böylece şiir geleneği de yeni hazır kalıp ve imgeler kazanmış olur. Klasik dönem şiir geleneğinde, yapısal özelliklerin ve daha çok estetik anlayışın bir gereği olarak var olan mazmunun (Mengi, 2010: 61) da bu imgelerden olduğu söylenebilir.

“Virane” motifi etrafında klasik Türk şiirinde oluşmuş imajlara bakıldığında şairlerin aşğın viran gönlüyle başlayıp dünyanın ve içindekilerin de virane hükmünde olduğu düşüncesine kadar uzanan bir tasavvura sahip oldukları görülmektedir. Virane bir yurt olarak dünyanın gelip geçici süsüne aldanılmamalıdır. Bununla birlikte meyhaneye gibi bazı mekânlar virane olmakla birlikte içlerinde dıştan görülmeyen huzur ve mutluluk barındırır. Hatta aşğın viran gönlü de sahip olduğu söz hazineleri itibarıyla viranede saklı kalan hazineyi çağırır. Bazen virane ile ilgili genel inanış ve kabullerin de bir gelenek halinde şiire konu edildiği görülür. Virane motifinin klasik Türk şiirinde kazandığı imajlara örnek beyitlerden hareketle eğilen bu çalışma, bu motif etrafında oluşmuş anlam evrenini yansıtmayı amaçlamaktadır.

Klasik Türk Şiirinde Virane Motifi ile İlgili Tespitler

a) Virane Gönül

Klasik Türk şiirinde “gönül”, gamların konakladığı bir hane, virane, hücre, harem ve halvetgâhtır (Pala, 1995: 153). Şairler, bazı kasidelerde maddi durumlarının kötü olduğunu ve ihtiyaç sahibi olduklarını ifade etmek için evlerinin virane olmasına da vurgu yapmışlardır (Gürgendereli, 2010: 1092). Binaları virane eden çeşitli sebepler vardır. Bunlara sebep olan yıkım bazen binaları geri dönülmez noktaya, bir daha tamir edilemez hâle getirir. Sel kaynaklı viraneler de bunlardandır. Âşğın göz yaşı seliyle viran olan gönül evini de imar etmek artık mümkün değildir:

Nice mümkün dil-i virânı ‘imâret etmek
Câyı seyl-âb olan beyti ‘imâret olmaz
 Beyânî (Başpınar, ty. 252)

Sel kaynaklı virane yapıların tamirine, işe yaramayacağı için kimse gayret göstermez. Âşğın virane gönlü de gam selinin güzergâhında olduğu için tamiri mümkün değildir:

*Anuñ için kimse ikdâm eylemez ta'mîrine
Reh-güzâr-ı seyl-i gamdur bu dil-i virânumuz
Azmi-zâde Hâletî (Kaya, 2017: 351)*

Selin viran ettiği bir yapıyı onarmak mümkün değildir; sadece sevgili âşığın viran gönlünü imar edebilir:

*Seyl-i âlâm-ı firâkuñla harâb olmuş idi
Ele alduñ dil-i virânemi ma'mûr itdün
Beyânî (Başpınar, ty. 349)*

Âşığın göz yaşı seli, onun cismini bir ev gibi yıkıp götürebilir; ama sevgilinin attığı oklar vücudunda bir temel kazığı gibi onu korumuştur:

*Hâne-i cismi yaşum seyli kıldırđ virân
Aña peykânun eger olmasa yir yir mismâr
Gelibolulu Mustafâ Âlî (Aksoyak, 2018: 597)*

Virane kavramı üzerinden dönemin vergilendirme sistemi hakkında da fikir edinilebilir. Buna göre virane yapıların vergiden düştüğü anlaşılmaktadır. Şairler, gönüllerini virane bir yapıya, sevgiliden gelen cevri ü cefayı da ondan alınacak vergiye (harâc, bâc) benzetmişler ve bunun haksız bir muamele olduğunu ima etmişlerdir:

*Zulm-ıla dahı neyleye göylüme gözlerün
Kimdür ki aldı ya ala virânededen harâc
Ahmedî (Akdoğan, ty. 269)*

*Gâh gam virân ider dil mülkini geh çeşm-i yâr
Hey müselmânlar meded virânededen kim aldı bâc
Muhibbî (Yavuz, 2016: 282)*

b) Virane Dünya

Dünya, eski kozmolojide ay altı âlemde bulunduğu, anâsır-ı erba'a gibi birbirine zıt unsurların terkiibiyle oluştuğu; ayrıca oluş ve bozuluş (kevn ü fesâd) ile malul olduğu için yokluk anlamında fena mekânı olarak bilinir (Kutluer, 1995: 305). Varoluşundaki bozulma ve yok olma temayülü dünyaya karşı geliştirilen duygularda da belirleyici olmuştur. Şairler, onu bir harabe olarak görür ve ondan beka ummanın faydasızlığını vurgularlar. Dünya, yurt olarak gelip geçici bir mekândır. Kalıcı ümitler beslemenin faydası yoktur. Orada her zevk yarım her arzu kesik kalır. Kalıcılık beklemek beyhude bir çabadır. Sırça bir sarayın kırılmadan sürekli ayakta kalacağı düşünülemez. Çünkü o miras artığı yıkık bir hanedir:

*Çarhuñ ey dil umma bu sırça sarâyından sebât
Kim nice mîrâsa girmiş hâne-i vîrânedür
Bâkî (Küçük, 1994: 135)*

Viraneler gaflet ve aldanmaya karşı bir uyarıcı vazifesi de görürler. Dünyanın süs ve nakışları aldatıcıdır, ondan bakilik umulmamalıdır, o fani olması nedeniyle viraneyle eştir:

*Sakın aldanma gönül virme bu ‘âlem nakşına
Çünkü fânîdür bekâsı yok hemân vîrâne tut
Muhibbî (Yavuz, 2016: 239)*

Dünya bütün faniliğine rağmen onu dava haline getirene cazip görünür. Şair de dünyanın, onun için kavga edip onu dava haline getirene verilmesi taraftarıdır. Dünya için kavga eden, viraneyi kabul etmiş demektir:

*Müdde’îye virelüm ‘âlemi gavgâsı ile
Kim kabûl eyler o vîrâneyi da’vâsı ile
Nev’î-zâde Atâyî (Karaköse, 2017: 142)*

c) Virane Meyhane

Klasik Türk şiirinde virane mekânların önemli bir temsilcisi de meyhanelerdir. Harabe yerler anlamında harabat olarak da bilinen meyhaneler, virane kavramının çağrıştırdığı niteliklere benzer şekilde kasvetli, karanlık mekânlar olarak kabul edilir. Bununla birlikte rind tipinin bir temsilcisi olarak âşık, zahirde kasvetli görünen bu mekânların içinde ferah ve huzur bulur:

*Mey-hâne mukassî görünür taşradan ammâ
Bir başka ferah başka letâfet var içinde
Nedîm (Macit, 2017: 267)*

Haşmet, meyhanelerin virane mekânlar olarak bilinmesinden hareketle harâbât, virane ve mamur sözcüklerini bir arada kullanarak tezat sanatından faydalanmıştır. Meyhaneye de her gelen mamur olur:

*Her gelen ma’mûr olur çünkü harâbâta gönül
Yapmak isterseñ o şûhu hâne-i vîrâna at
Haşmet (Aksoyak ve Arslan, 2018: 138)*

Şairler bazen sözcüklerin çok anlamlılığından faydalanarak tevriyeye başvururlar. Şenlik sözcüğü de hem mamurluğu hem de mutluluğu karşılar. Harabat için mamur anlamında “şenlik” kelimesi bir tenakuz oluştururken mutluluk anlamında âşığın

durumunu ifade etmek için uygundur. Meyhanenin dışarıdan harabe gibi görünmesine rağmen içeride şenlik ihtiva etmesi, hazineye malik viraneye benzer:

*Şenlik hemîşe künc-i harâbât içindedür
Genc ola mı şu yerde ki vîrâne olmaya
Necâtî (Tarlan, 1992: 375)*

d) Virane-Hazine İlişkisi

Şiirlerde virane ile ilgili en yaygın imgelerden birinin hazine-virane ilişkisi olduğu söylenebilir. İnanişâ göre hazineler viranelerde olur. Buralarda hazineyi de bir ejderha bekler. Bu yüzden sevgilinin güzellik hazinesine tekabül eden yüzünü de yılana benzeyen zülüfleri bekler (Pala, 1995: 125). Âşığın gönül makamına sultan sevgilinin aşkı geçince, onun virane gönlü hazine ile donanarak bayındır olmuştur:

*Olalı gönlüm makâmında şehâ ışkuñ mukîm
Genc ile ne hoş 'imâret oldı bu vîrânı gör
Ahmedî (Akdoğan, ty. 306)*

Sevgilinin zülfünün hayalini gönlünden atamayan âşık, bu hasretin derdiyle yanar; kendisini perişan, gönlünü viran eder. Şair de âşığın virane gönlünde sevgilinin yedi başlı ejderhaya benzeyen zülfünün hayalini, gam hazinesinin muhafızı eylemiştir. Onun viran gönlüne, sevgilinin zülfünün hayalini teslim etmiştir:

*Nîgeh-bân eyledüm genc-i gama bir heft-ser ejder
Hayâl-i zülfini çün bu dil-i vîrâne tapşurdum
Bâkî (Küçük, 1994: 225)*

Sevgilinin yılana benzeyen zülfü, güzellik hazinesinin bekçisi olmuştur. Âşığın gönlü de ezelden beri o hazinenin saklandığı virane konumundadır:

*Mâr-ı zülfün pâsbân-ı genc-i hüsnüñdür senüñ
Tâ ezelden ben o gencüñ mahzen-i vîrânıyam
Beyânî (Başpınar, ty. 369)*

Eski anlayışta hazineler, viranelerde saklı olduğu gibi şairler de şiir yeteneklerini bir hazine olarak telakki ederler. Aşk derdiyle âşığın viraneye dönen gönlü, şiir hazinelerine sahiptir. Âşığın, adına gönül denilen bela şehrinde yıkık dökük bir yurdu vardır, onun da içi mana hazinesi, dışı tükenmez bir definedir:

*İçinde genc-i ma'nî taşrasında kenz-i lâ-yefnâ
Gönül dirler belâ şehrinde bir vîrânemüz vardur
Gelibolulu Mustafâ Âlî (Aksoyak, 2018: 639)*

Hazine saklı viranelerde, hazinenin yerini belli eden işaretler olur. Âşığın da aşk acısıyla göğsünde çıkan yaralar, hazinenin yerini işaret eden nişanlar gibidir. Âşık

viran gönlünde özel hazineler saklamaktadır. O samimi duygularla gerçek bir âşık olduğundan ayrılık acısıyla göğsünde yaralar çıkmıştır:

*Sîne-i vîrânda genc-i ihtisâsuñ defn idüp
Dâg-ı ihlâsuñla aña eyledüm yer yer nişân
Âşık Çelebi (Kılıç, 2017: 42)*

Şairler aynı motiflerden farklı imgeler çıkarmayı bilmişlerdir. Şeyhülislâm Yahyâ da gözyaşını rengi dolayısıyla akçeye benzeterak ağlayan gözlerinin hazineyi işaret eden bir nişana dönüşmesi ve böylece halkın da onun viran gönlünde hazine olduğunu anlamasını şiirine konu eder:

*Nakd-i eşki göricek dîde-i giryânımda
Halk gencine var añlar dil-i vîrânımda
Şeyhülislâm Yahyâ (Kavruk, ty. 394)*

Şairler “genc” sözcüğünün hem hazine hem de civan anlamından hareketle tevriye sanatına başvururlar. Şairin eskiden beri harap olan gönlü genç bir güzele âşık olduktan sonra iyice viran bir hâl almıştır:

*Hâlün evvelde harâb idi bilürdüm ammâ
Genc mahbûb sevelden katı vîrân olduñ
Gelibolulu Mustafâ Âli (Aksoyak, 2018: 849)*

Şiirlerde viranelik durumunun çeşitli düzeylerde konu edildiği görülmektedir. Viraneliğin ileri bir düzeyde olduğunu ifade etmek için “katı vîrâne” tabiri kullanılmaktadır. Bazen Muhibbî’nin aşağıdaki beytinden de anlaşılacağı üzere bu ileri düzey için “harâb” kelimesi de tercih edilmektedir:

*Kılmak diler isey dil-i vîrâneyi ma’mûr
Gel gönlümüzi yap katı vîrânelerüz biz
Mihri Hatun (Arslan, 2018: 83)*

*Virâne olup dutdı bu gönlüm harâba yüz
Bilsem o perî n’içün turmaz o vîrânedden gider
Muhibbî (Yavuz, 2016: 507)*

Şiiri güzel kılan, şairin virane olmuş gönlünden doğan samimi duyguların ifadesini içermesidir. Onun gönlü virane görünür, ama ondan neşet eden şiir de virane içinde saklı kalmış hazine gibidir. Şiirde yeni hayaller bulma çabası, virane altındaki hazineye ulaşmak için ona vurulan kazma darbelerine benzer. Âşık bundan memnundur; böylece onun asıl hazinesi ortaya çıkacaktır:

*Beyt-i ma’mûr-ı felek reşk etmede ebyâtıma
Seyreden gerçi dilim bir hâne-i vîrân bulur*

*Hâne-i vîrândır ammâ tîşe urdukça hayâl
Her tehî küncünde bir gencîne-i pinhân bulur
Nefî (Akkuş, 2018: 49)*

e) Virane-Sultan İlişkisi

Âşığın kalbini viran eden şey ayrılık acısıdır. Sultan sevgiliden ayrılık da âşığın gönlünü viran eder. Sultanını kaybeden bir şehir de canlılığını, bayındır hâlini ve şenliğini yitirir. Sevgili gönül ülkesinin sultanıdır, burası onun gamıyla harap olmuştur, sultan olarak da kendi ülkesini tekrar mamur etmek onun görevidir:

*Sultânısın dil mülkinün yıkdı harâb etdi gamun
Vîrânı ma'mûr itmeğe sultâna sıhhat yaraşur
Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (Erünsal, 2018: 348)*

Şairler genellikle aşkla birlikte gelen gam nedeniyle gönlün viran olmasından yakınırırlar. Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi ise bu imgeyi tersine çevirerek sultan ve imaret ilişkisinden hareketle içinde aşk olmayan gönlün viran olacağını söyler:

*Her ne dil kim menzil-i 'ışk olmaya olur harâb
'Âkıbet vîrân olur şol yir ki sultânsuzdur ol
Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (Erünsal, 2018: 415)*

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzelliğini tamamlayan unsurlardan biri olan zülfün rengi siyahtır. Âşığa acı çektiren de onun bu karanlık tarafıdır. Bir anlamı da karanlık demek olan zulüm de sevgilinin zülfünden sadır olur. Oysa sultan sevgili olarak ona düşen adaletle davranıp viran olmuş gönülleri imar etmektir. Şair gelenekte viranelerin karanlık mekânlar olarak yer etmesinden hareketle beyitte karanlık anlamına gelen yahut onu çağrıştıran zülûf, zulüm ve virane kelimelerini bir arada kullanmıştır:

*Zülfünün zulmı-y-ıla yihma gönül mülkini kim
Şeh gerek 'adl ile ma'mûr ide vîrâneleri
Ahmedî (Akdoğan, ty. 593)*

Sultanlar, ihsan buyurup ilgi gösterdikleri şehirleri fetih sırasında virane olsa bile yeni baştan imar ederler. Sevgilinin aşk sultanı olarak âşığın gönül ülkesini imar etmesi, bu viran yerin çok talihli olduğunu gösterir:

*'Işk sultâmı gönül mülkin'imâret eyledi
Gör ne bahtı varımış bu gûşe-i vîrânenün
Ahmedî (Akdoğan, ty. 431)*

Gelenekte viran bir yeri imar etme görevi sultanların uhdesindedir; ama âşğın gönlü o kadar virane durumdadır ki onu ne emirler ne sultanlar tamir edebilir; bunu ancak cömert bir mimar olarak Allah imar edebilir:

*Dil-i vîrânımı ne mîr ü ne bir şâh yapar
Dest-i mi'mâr-ı keremle anı Allâh yapar
Haşmet (Aksoyak ve Arslan, 2018: 156)*

Sultanların sefer güzergahında olan şehirlerin ya da tahtlarının kurulduğu yer olan başkentlerin bir iktidar ve istikrar göstergesi olarak diğer şehirlere göre daha mamur olması beklenir. Âşğın da gönlü, sultan sevgilinin hayaline taht olmuştur. Bu durumda sevgili de sultan olarak burayı şenlendirmeli, imar etmelidir. Yine sevgili âşğın virane gönlünü yapmak isterse can ülkesinde hüküm onundur. Bu son beyitte ayrıca şair, gönlünü yapmak, gönlünü almak anlamında deyim de kullanmıştır:

*Hayâlün tahtıdır vîrâne gönlüm
İmâret kıl ki sultân menzîlidür
Şeyhî (Biltekin, 2018:108)*

*Didi dilber yapayın göñlini sen vîrânenün
Ben didüm cân mülketine hükmi var cânânenün
Mihri Hatun (Arslan, 2018: 97)*

Mülkün abat olması, siyasi istikrar ile doğrudan ilgilidir. Bir bölgede birden fazla sultan var, siyasi istikrar yoksa ve sultanlar arasında iktidar kavgası varsa orada bayındırlık ve şenlikten bahsetmek güçtür. Şehirde güzellerin sayısı çoksa gönlü mülkünün de viran olmaması beklenmez:

*Hûb-rûlar bî-aded şehîr içre cânân bir degül
Nice vîrân olmasun dil mülki sultân bir degül
Şeyhülislâm Yahyâ (Kavruk, ty. 256)*

f) Virane-Deliler Yurdu

Tasavvuf literatüründe sıra dışı bir insan tipolojisinin temsilcisi olan ve “akıllı deliler” (‘ukalâ’u’l-mecânîn) olarak ifade edilen; çöl, harabe, mezarlık ve virane gibi yerlerde yalnız bir şekilde dolaşan, yemek ve içmek derdinden azade olarak dünya hayatıyla ilgilenmeyen, taşlamalara veya eziyetlere maruz kalan ve bazıları da zincire vurulmuş olan kişiler, bazen geleceğe dair bilgiler verdikleri ve dualarının kabul edildiği inancıyla toplumda dikkat çekip saygı uyandırurlar. Ayrıca arif kişiliklerinin sonucu olarak veciz ve hikemî sözleriyle tanınırlar. Onların zahirde deli görünüp batında bilgece bir kişilik sahibi olmaları “akıllı deli” olarak ifade edilmelerine neden olmuştur (Akdemir, 2008: 50). Şiirde de âşıkların, zahir batın çelişkisiyle böyle bir tipi

andırdığı söylenebilir. Zahirde dilenci gibi görünen âşığın virane gönlü, anlam hazinelerini saklar. Çelişki gibi görünen bu zıt durumu, gelenekte karşılığı bulunmaktadır:

*Zâhirâ gerçi gedâ-sûretem ammâ Bâkî
Mahzen-i genc-i ma'ânî dil-i virânumdur
Bâkî (Küçük, 1994: 127)*

“Akıllı deliler”in bu şaşırtıcı tavırlarına karşılık gerçekten akıl sahipleri ve bilginler ise viraneye tenezzül etmez. Gelip geçici ve bir gün viraneye dönecek olan bu yalan dünyanın süslerine de itibar edilip aldanılmamalıdır:

*Aldanup kalma Süheylî dehr-i dînuñ nakşına
Meyl ider mi 'âkil-i dâna olan virâneye
Süheylî (Harmancı, 2017: 278)*

Klasik dönem şiirinde kendinden geçen âşık tipinin önemli bir temsilcisi olan Mecnun, terk edilmiş mekânları yahut dağ, çöl, harabe ve mezarlık gibi تنها yerleri insanlardan uzaklaşmak için mesken tutmuştur. Bu özellikleri ile de deli olarak tanınmıştır (Akdemir, 2007: 27). Mecnun, âşıkların kendi aşk halleri ile sık kıyasladıkları efsanevi bir aşk kahramanı olarak şiirlerde yer alır. Âşık da Mecnun gibi aşkı uğruna aklından olup deliye döndüğü için viraneleri yurt edinmiştir:

*'Âşıkam virânelerdür meskenüm Mecnûn-sıfat
'Ayb olmasun idersem bâdir ü divâr bahs
Muhibbî (Yavuz, 2016: 269)*

Mecnun'un kelime anlamının cinlenmiş olması ile inanişe göre cinlerin de “izbeler yahut viranelerde ve karanlık odalarda” (Dols, 2013: 278) yaşamaları, delilerin mekânları ile cinlerin mekânlarının aynı yerler olduğunu düşündürür. Âşık Paşa, *Garib-nâme*'de huyları vahşi, adları peri dediği taifenin yurdu olarak viraneleri gösterirken Muhibbî de virane olduğu için gönlünü bir an bile boş bırakmayan o perinin zülfünün hayaline vurgu yapar:

*Bunlaruñ virânelerdür yurtları
Hûları vahşî vü adları perî
Âşık Paşa (Yavuz, 2000: 384)*

*Sîneden hâlî degül bir dem hayâl-i zülf-i dost
Çün perinüñ meskenidür ekserî virâneler
Muhibbî (Yavuz, 2016: 650)*

Viranelerin karanlık, izbe yerler olarak delilere mesken olması şiirlerde kabul görmüş bir imajdır. Virane söz konusu edildiğinde delilikle ilgili başka çağrışımlara da şiirlerde yer verilir. Sevgilinin kıvrım kıvrım bir sümbülü hatırlatan siyah zülfü, âşığın

mamur aklını virane eylemiştir. Beyitte ayrıca gelenekte delileri zincire bağlama adeti zülûfle birlikte çağrıştırılır:

*Sevdâ-yı sünbülün beni dîvâne eyledi
Ma‘mûr iken bu ‘aklumu vîrâne eyledi
Hamdullah Hamdî (Özyıldırım, ty. 80)*

Şairlerin divane, virane, zincir kelimeleriyle tenasübe başvurduğu başka örnekler de bulunmaktadır:

*Cihâna savt-ı zencîr-i cünûmî gulgule salmış
Bugün vîrânelerde ey perî dîvâneler vardır
Bâkî (Küçük, 1994: 158)*

Taşlıcalı Yahyâ; kural dinlememesi, âşık olarak iradesi dışında heves ve arzularına tabi olması nedeniyle deli olarak ifade ettiği virane gönlü gibi, dünya yurdunu da viran görmek ister. Böylece ne dünya ne can ne de ayrılık olacaktır. Şairin deli gönülle viraneyi birlikte anması gelenekte delilerin viraneleri yurt edinmesi ile doğrudan ilgilidir:

*Dâr-ı dünyâ delü gönlüm gibi vîrân olsa
Ne cihân olsa ne cân olsa ne hicrân olsa
Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu, 1977: 519)*

Şaire göre halkın dünya gibi köhne bir saraya meyletmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü deliler viranelerden hazzederler:

*Bu köhne serâyâ halk meyl itse ‘aceb olmaz
Dîvâneler elbetde vîrânedен eyler haz
Süheylî (Harmancı, 2017:218)*

Marjinal sufilerden Kalenderiler de dünyadan el etek çektiklerinin, ona değer vermediklerinin bir işareti olarak viraneleri yurt tutmuşlardır. Bu yüzden kalender-meşrep kişiye cihanın taç ve tahtından azade olmak yaraşır:

*Ol kalender-meşrebe âzâdelik erzânîdür
Kim cihânun tâc u tahtı terkinün vîrânidur
Hamdullah Hamdî (Özyıldırım, ty. 22)*

g) Virane-Kilise İlişkisi

Öncesinde Hıristiyan nüfusun mevcudiyeti nedeniyle canlı, rengarenk bir bahar atmosferi olarak da sunulan kiliseler, Hıristiyanların bölgeyi terk etmesi yahut Müslümanlaşması nedeniyle metruk mekânlar haline gelmiştir. Bir süre sonra bu durum, bu mekânların virane yurtlar olarak hafızada yer etmesine neden olmuştur.

Ayrıca kiliselerin iç atmosfer olarak gün ışığına kapalı ve karanlık mekânlar biçiminde algılanması, şiirlerde buraların virane simgesi ile ilişkilendirilmesini kolaylaştırmış gibidir. Virane kavramının şiirde karanlık bir atmosferin örneği olarak zikredilmesinin de bu imajı güçlendirdiği söylenebilir.

Klasik Türk şiirinin bazı örneklerinde yukarıda zikredilen zihniyet yapısı nedeniyle kilisenin ya yıkık dökük bir virane ya da yıkılmaya namzet bir yapı olarak görüldüğü söylenebilir. Âşık Çelebi, zihinlere yerleşen bu imgeden hareketle hüsn-i ta'lîl sanatına başvurarak akıbeti yıkılmak olarak görülen kilisede, çanların bu duruma matem ettikleri için sabah akşam onun kapısının üstünde çaldığını söyler:

*Der-i deyr üzre subh u şâm çanlar çalınur sanman
Bilüp yıkılacağı mâtém eylerler kilisâya
Âşık Çelebi (Kılıç, 2017: 55)*

Dünya hayatının gelip geçiciliği ve insanı gaflete düşürücü geçici güzelliği, kilise üzerinden vurgulanır. Kilisenin kendisi akıbeti yıkılmak olan bir yapı iken onun duvarındaki tasvirler bir gafletle ona yaslanarak var olmaya çalışırlar:

*Sanemâ gaflet idüp sûret-i divâr gibi
İstinâd eyleme bu deyr-i harâb-encâma
Nev'î (Tulum ve Tanyeri, 1977: 469)*

Fuzûlî de tokgözlülük zirvesinde bir doğanken bilmediği bir hatayla yıkılmış kilisenin kendisine yuva olduğunu söyler. Burada viranelerin, doğanların değil gerçekte baykuşların mekânı olduğuna dair inancı da dolaylı yoldan hatırlatılır:

*Fuzûlî şâh-bâz-i evc-i istiğnâ iken bilmen
Ne sehv ettim ki bu virâne deyri âşyân ettim
Fuzûlî (Akyüz vd. 1958: 325)*

Kiliselerin harap olması o kadar yaygın bir imgeye dönüşmüştür ki şair şiirde kiliseyi andığında kendi hâlinin perişanlığıyla onu rahatlıkla eşleştirebilmektedir. Âşık, cihan kilisesinde, put gibi güzel ve alımlı bir sevgili uğruna aşk kuşağını bağladığından hâli haraptır. İlk beyitte harabe kavramıyla birlikte dünyanın geçiciliği, oradaki güzellerin insanı gaflete düşürecek derecede aldatıcılığı da kilise üzerinden vurgulanmış olmaktadır. İkinci beyitte şair, aşk elinden harap olan kişinin, eski bir kiliseye benzeyen dünya gibi öylece yıkık dökük kalıp abat olmamasını şaşırtıcı bulur:

*Deyr-i cihânda bir sanem-i şîve-kâr ile
Zünnâr-bend-i 'aşk olalı hâlümüz harâb
Nâ'îlî-i Kadîm (İpekten, 2019: 284)*

*‘Aceb bilsem bu deyr-i köhne-i dünyâ gibi hergiz
Harâb-ı ışk olan şöyle kalur âbâd olunmaz mı
Nev’î (Tulum ve Tanyeri, 1977: 544)*

Şairler yıkık dökük hali ve viraneliği, kilise ile sıklıkla bir araya getirmektedir. Bâkî de eğlence konağının şen ve abat olmasını murat ederken iki yüzlülük kilisesini yıkmaktan bahseder:

*Menzil-i ‘ayş u tarâb hurrem ü âbâd olsun
Yıkalum zerk u riyâ deyrini virân idelüm
Bâkî (Küçük, 1994: 218)*

h) Virane-Karanlık Yurt

Viraneler yıkık dökük, çatısı çökmüş, dışardan gelebilecek her etkiye açık mekânlardır. İçinde yaşayan bulunmaması nedeniyle ne tüten bir ocak ne de yanan bir muma sahiptir. Bu yüzden şiirlerde soğuk ve kasvetli görünüşleri nedeniyle karanlık bir ortam olarak tasvir edilirler. Âşığın, viran olduğundan karanlıklar içinde kalan gönül hanesini ay yüzlü sevgili aydınlatır. Onu hayata bağlayan, sönen heves mumunu tekrar yakıp kandil eyleyen de sevgilidir:

*Rûşen etdün hâne-i virânemi ey mâh-rû
Şem’-i maksûdum söyünmişdi çerâğ etdün beni
Beyânî (Başpınar, ty. 556)*

Âşığın mamur gönlünün mumu, sevgilinin yanağıdır; karanlıklar içindeki viran haneyi ise ancak dolunay aydınlatacağından ay yüzlü sevgili gönül viranesinin tek ışığıdır:

*Ma’ûre-i dilün ruh-ı dilber çerâğıdur
Virâne-hânenün meh-i enver çerâğıdur
Emrî (Saraç, ty. 54)*

Virane bir mekân, gündüzleri ürpertici olabileceği gibi gece karanlığında da içeride hayat emaresi olabilecek herhangi bir ışık kaynağı bulunmaması nedeniyle kasvetlidir. Âşığın virane gönlünü aydınlatacak kişi de güzelliğiyle aya benzeyen maşuktur. Âşığın gönül viranesini gece kasvetinden kurtarıp aydınlatacak ışık, sevgiliden gelir:

*Gönlümün virânesin gel rûşen it mâhum benüm
Gicelerde şem’ olur virâneye çün mâhitâb
Muhibbî (Yavuz, 2016: 216)*

Viraneler hafızalarda karanlık mekânlar olarak yer edindiğinden mamur etme eylemi ışıkla ilişkilendirilir. Viraneler karanlıkla mukayyetken mamurluk bir aydınlık alameti sayılmaktadır:

Nûr ile şehri Amâsiyye'yi ma'mûr idesin
Yapısar 'adlûn ile her dil-i vîrânı kerem
 Mihrî Hatun (Arslan, 2018: 108)

Şairler, gelenekte yer alan virane ve karanlık ilişkisinden hareketle maşukun güzellik unsuru olan zülfünün karalığını da bu imgeye dâhil ederler. Âşığın harabe gönlü, virane atmosferine uygun biçimde zülfün gamından karanlığa gömülmüştür. Ancak sevgilinin güneşe benzeyen yüzü, bu yapıyı aydınlatabilir:

Tîredür zülfün gamından bu dil-i vîrânemüz
Gün yüzün 'arz eyle tâ rûşen ola kâşânemüz
 Muhibbi (Yavuz, 2016: 732)

i) Virane-Baykuş Mekânı

Kûf, cuğd veya bûm da denilen ve uğursuzlukla meşhur bir kuş olan baykuşun “vîrâne-nişîn” olduğu ve hangi evi yurt edinirse oranın kesinlikle harap olacağına inanılır (Yılmaz, 2019: 3055). Baykuşun uğursuz sayılmasının nedeni, ölümü temsil ettiği düşüncesidir. Bülbül, gül bahçesini yurt edinmişken baykuş viranelerde tüner (Canım, 2018: 479). Akli başından gittiği için viraneleri yurt edinen Mecnun'un (Kays) kafasına da yine viranelere tüneyen baykuş yuva yapmıştır. Şaire göre zaten onun kalbinin aşk acısıyla viran olduğu başka türlü anlaşılamazdı:

Kalbi vîrân idüğü nice olurdu ma'lûm
İtmeseydi serini Kays nişîmen-geh-i bûm
 Azmî-zâde Hâletî (Kaya, 2017: 621)

Ayrılık kuşu, âşığın köhne bedeninde vatan tutmuştur, bu hâliyle viraneyi mesken tutan bir baykuşa benzer:

Mürg-i hicrânun ki tutmuş köhne cismümde vatan
Gûyiyâ bir bûmdur meskendurur vîrân aña
 Süheylî (Harmanlı, 2017: 166)

Virane söz konusu olunca şairler buraları mesken tutan baykuşla bülbülü kıyaslarlar. Bülbül gibi her an gönülleri hüzne sevk etmektense viranelerde baykuş olmak daha yeğdir:

Bülbül olup kârı dilde her dem efgân olmadan
Hûb idi vîrânelerde bûm olaydum kâşkî
 Mihrî Hatun (Arslan, 2018: 146)

Virane bir yurt olan dünyanın kederi üzerinde durmaya değmez. Viraneye takılıp kalan baykuştur; onu bülbülün yurdu olan can gülistana getirmek manasıdır:

Dünyâ gamını ‘ârif isen câna getürme
Virâne sever bûmı gülistâna getürme
 Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi (Erünsal, 2018: 483)

Sonuç

“Virane” sözcüğü yıkık, dökük ve harabe anlamlarına gelmekle birlikte klasik dönem şiirlerinde bir mekânın tasviri olmaktan ziyade şiirsel imajlarla kullanılmıştır. Kelime dünyanın geçiciliği ile insanın gurur ve aldanmasını ifade etmek için de tercih edilmektedir. Minyatür gibi görsel sanatlar, bu düşünceyi somutlaştırmak için virane yapıların tasvirlerine yer vermiştir. Cahiliye Dönemi şiirinde, eski hatıraların hüznle anılarak kalıplaşmış ifade biçimine dönüştürüldüğü virane tasvirleri dikkat çekmekle birlikte klasik dönem şairleri sözcüğü çeşitli imajlar oluşturmak için tercih etmişlerdir. Gelenek virane ile ilgili imajları çeşitli hikâye ve inanışlar etrafında hazır olarak sunmakla birlikte şairler, etraflarında tanık oldukları örneklerden hareketle bunlardan yeni imajlar da üretmişlerdir.

Etrafındaki görsel materyallere karşı ilgisi bilinen klasik Türk şairi, bu malzemeyi geleneğin sunduğu perspektifle yeniden kullanır. Şairin, gelenekteki görsel bir imgeyi şiire dâhil etmesini sağlayan şey, sadece geleneğe bağlılıktan değil yaşadığı devir ve mekânda buna birçok kez şahitlik etmesidir. Dolayısıyla şair, yaşadığı devirde şahit olduklarını gerçekçi bir şekilde sunmak yerine çoğunlukla onları geleneğe kabul görmüş imajlarla ifade etme çabasıdır.

“Virane” kavramı etrafında klasik Türk şiirinde oluşmuş imajlara bakıldığında şairlerin gözünde dünyanın virane bir yurt olarak algılandığı ve onun süsüne aldanılmaması gerektiğinin savunulduğu görülür. Virane mekânlar içinde adı geçen meyhaneye ise zahir-batın farkı dolayısıyla dışının kasvetine karşı içi aydın, ferah bir yer olarak tahayyül edilir. Virane ile ilgili inanışlardan olan hazinelerin de harabe altında olduğu ve onu bir ejderhanın beklediği inanışı şiirlerde sık ele alınır. Sevgilinin yüz güzelliği bir hazine, zülfü de onu bekleyen bir ejderha olarak tasvir edilir. Âşğın da virane gönlü hem sahip olduğu aşk hem de şiir yeteneği dolayısıyla hazineye malik virane imajıyla anlatılır. Onun aşk acısıyla göğsünde oluşan yaralar da özel hazinelere işaret etmek için dikilen nişanlara benzetilir.

Sultanların şehir banisi olarak öne çıkan nitelikleri de şiirlerde vurgulanır. Fetih sonrası virane olan yahut yeni kurulan şehirlerin imar sorumluluğu oranın

sultan veya emirinin uhdesindedir. Şairler, bu yüzden sultan sevgiliden âşığın virane gönlünü imar etmesini beklerler. Virane ile ilgili inanışlardan biri de buraların karanlık ve kasvetli mekânlar olduğu ve delilerin yurdu olduğudur; şairler bu tasavvurlardan hareketle çeşitli imajlar üretmişlerdir. Tekin olmayan bir yurt olarak viranelerde uğursuz kabul edilen baykuşların yaşaması da yine şiirlerde sık vurgulanır.

Şiirlerde bazı dinî yapıların fiziksel durumu ve devrin hâkim zihniyetinin o dine dair yaklaşımları hakkında da bilgi edinilebilir. Kilise ve virane ilişkisi bu yaklaşıma bir örnek olarak şiirlerde konu edilir. Şairler virane kavramı etrafında oluşan çağrışımları hatırlatacak biçimde bazı isim ve kavramları birlikte kullanır. Bu da şiir ve muhatabı arasında oluşan anlam uzlaşısı sayesinde şiirsel bir derinlik oluşturmuştur.

Kaynaklar

- Akdemir, Ayşegül (2007). Divan Şiirinde “Cünûn” ve “Mecnûn” Kavramları ile Bu Kavramların Fehîm-i Kadîm Dîvânı’ndaki Kullanımı, *Bilig*, 41, s. 23-43.
- Akdemir, Ayşegül (2008). Klasik Türk Edebiyatında “Delilik” Kavramı, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Akdoğan, Yaşar (?). *Ahmedî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (10.10.2021).
- Akkuş, Metin (2018). *Nefî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> (14.10.2021).
- Aksoyak, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (10.10.2021).
- Aksoyak, İ. Hakkı; Arslan, Mehmet (2018). *Haşmet Dîvânı* <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0> (08.10.2021).
- Akyüz, Kenan; Yüksel, Sedit; Cunbur, Müjgan; Beke, Süheyl (1958). *Fuzûlî Divanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, Mehmet (2018). *Mihri Hâtun Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (05.10.2021).
- Armutlu, Sadık (2020). *Gazel Felsefesi*. Kesit Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Kubbealtı Lügati*. Kubbealtı Yayınları.
- Başpınar, Fatih (?). *Beyânî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10599,beyanibpdf.pdf?0> (07.10.2021).
- Biltekin, Halil (2018). *Şeyhî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhidivanipdf.pdf?0> (05.10.2021).
- Canım, Rıdvan (2018). *Divan Edebiyatının Kaynakları*. Akıl Fikir Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1977). *Yahya Bey-Divan*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dols, Michael W. (2013). *Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli* (Didem Gamze Dinç, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Elmalı, Hüseyin (2001). “Kaside”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1> (14.10.2021).

- Erünsal, İsmail E. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0> (17.10.2021).
- Gürgendereli, Müberra (2010). Üç “Vîrân Hâne” Kasidesi, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/1, s. 1089-1107.
- Harmancı, M. Esat (2017). *Süheylî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (15.10.2021)
- İpekten, Haluk (2019). *Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0> (01.10.2021).
- Karaköse, Saadet (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> (14.10.2021).
- Kavruk, Hasan (?). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0> (07.10.2021).
- Kaya, Bayram Ali (2017). *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> (15.10.2021).
- Kılıç, Filiz (2017). *Âsık Çelebi Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0> (17.10.2021).
- Kutluer, İlhan (1995). “Felek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/felek#1> (15.10.2021).
- Kur'an-ı Kerim (2021). <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir>
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Macit, Muhsin (2017). *Nedîm Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> (07.10.2021).
- Mengi, Mine (2010). *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özgür, Şenay (2007). Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu. [Yayımlanmamış Doktora tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özyıldırım, Ali Emre (?). *Hamdullah Hamdî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0> (03.10.2021).
- Pala, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Saraç, Mehmet A. Yekta (?). *Emrî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> (17.10.2021).
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Akçağ Yay.

- Tulum, Mertol; Tanyeri, Ali (1977). *Nev’î Divan*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, Kemal; Yavuz, Orhan (2016). *Muhibbî Dîvânı*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, Kemal (2000). *Âşık Paşa - Garib-Nâme*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0> (17.10.2021).
- Yılmaz, Ozan (2019). *Ferheng-i Şu’ûrî*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.